

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta

Ústav českých dějin
Historické vědy – české dějiny

**Teze dizertační práce
(Autoreferát)**

Mgr. Kristina Andělová

**Intelektuální dějiny českého reformního
komunismu 1968–1990**

Vedoucí práce: PhDr. Michal Kopeček, Ph.D.

Praha 2021

Úvod

Hlavním tématem předložené práce je vývoj a proměny politického myšlení českého reformního komunismu od roku 1968. Zatímco v šedesátých letech představoval reformní komunismus dominantní intelektuální i politický proud, který zaznamenal rozkvět ve všech sociálně – vědních oblastech, po vojenské invazi v srpnu 1968 se postupně vytrácel z veřejného diskurzu a později byl normalizační propagandou zcela potlačen a označen za kontrarevoluční a pravicově-oportunistickou ideologii. Ústřední otázkou mojí práce bylo, jakými změnami procházel politický projekt reformního komunismu během dvaceti jedné let normalizačního období a k jakým posunům došlo v „horizontu očekávání“ československé socialistické opozice v kontextu intelektuálních a politických změn sedmdesátých a osmdesátých let.

Cílem práce bylo vysvětlit politické perspektivy reformně-komunistických intelektuálů v československé opozici po roce 1968. Ti představovali důležitou složku jak domácí, tak především exilové opozice, která se formovala kolem časopisu *Listy* založeného v Římě v roce 1971. Někteří z nich hráli důležitou roli při vzniku Charty 77 a formování legistické kritiky v disentu. Přesto jejich příběh zcela nezapadá do tradičního vyprávění o československém disentu, neboť se s komunismem jako vizí politického uspořádání nikdy plně nerozešli. Práce si kladla řadu dílčích otázek: Co se dělo s projektem reformního komunismu bezprostředně po sovětské okupaci? Jak se reformně-komunistické myšlení vyrovnávalo se ztrátou oficiální stranické a státní institucionální základny? Jak vypadaly pokusy o záchranu komunistické politiky v opozici a v rámci mezinárodního komunistického hnutí? Jak se proměňovaly reformně-komunistické koncepce opozice, lidských práv a občanské společnosti v kontextu společenské dynamiky a debat uvnitř disentu a exilu? A nakonec, jaký byl osud reformně-komunistického projektu v období perestrojky a v roce 1989?

Metodologická východiska

Z historické badatelské perspektivy představují československé dějiny reformního komunismu fenomén, který se nachází na pomezí politických dějin a dějin politického myšlení. Metodologickou inspirací jsou mi přístupy z dějin politického myšlení a tzv. *intellectual history*. Tyto přístupy představují rozmanitou škálu způsobů práce, všechny je ovšem spojuje citlivost vůči jazykovým proměnám politických promluv a jejich společensko-politickému působení. V obecné rovině se tato práce hlásí k přístupu, který svojí prací ztělesňují autorky a autoři publikace *A History of Modern Political Thought in East Central Europe*. Jejich přístup se soustředí na vysvětlení politického myšlení skrze historický kontext, rétorické konvence či „diskurzivní rámce“ a snaží se o uchopení politických ideových konfliktů skrze analýzu způsobů, pomocí kterých „inherentní temporalita pojmů formuje politický diskurz.“¹

Politické myšlení je vždy součástí politického boje, stejně jako pojmy, které se zde užívají a které zdaleka nemají tak jednoznačný význam, jak ho jejich autoři prezentují. V průběhu

¹ TRENCSENYI, Balázs – JANOWSKI, Maciej – BAAR, Monika – FALINA, Maria – KOPEČEK, Michal: *A history of modern political thought in East Central Europe. Volume 1. Negotiating modernity in the „long nineteenth century“*. Oxford: Oxford University Press, 2016, s. 5.

studia jsem se věnovala především německému přístupu k dějinám pojmů, Begriffsgeschichte, který je spojený především se jménem historika Reinharta Kosellecka. Pojmová změna není podle Kosellecka pouze indikátorem společenské změny, ale může se stát i jejím faktorem. Druhý výrazný moment v Koselleckově analýze pojmů je fakt, že nám dovoluje sledovat, jak se v jazyku, především právě v pojmech, usazují historické zkušenosti, které pak formují význam pojmu a určují jeho následné společenské užívání a působení.² Pojem pro Kosellecka není výlučně lingvistická kategorie, nýbrž kategorie sociálně-historická, která je výsledkem určité společenské dynamiky. Slovo se stává *politickým pojmem* právě proto, že vychází z určitého sociálního kontextu, jehož je aktivní součástí a ve kterém může působit jako faktor i akcelerátor zásadních strukturálních přeměn. Předkládaná práce není dějinami pojmů, ale každá kapitola je citlivá na práci s nimi v rámci určitých diskurzů či *politických jazyků*. Ukazuje pojmy jako *socialismus lidská práva*, *politická demokracie* ovšem například i *reforma* nebo *opozice* jako součást reformně-komunistického politického jazyka a pokouší se vysvětlit v jakých významech se tyto klíčové pojmy v různých obdobích objevují.

Další důležitou kategorií, která se v práci objevuje, je kategorie *politického jazyka*. V první kapitole se pokouším charakterizovat genezi jazyka reformního komunismu jako jednoho z několika dominantních politických jazyků, které se ve veřejném politickém diskurzu střetávaly a prolínaly. Analýza politických jazyků souvisí i s pojmovou historií, neboť politické jazyky vždy představují navzájem si konkurující (nebo se překrývající) výklady klíčových pojmů v daném období a vytváří tak určité koherentní výkladové rámce základních společenských a politických problémů. Jak upozorňuje Michal Kopeček, pojem „politický jazyk“ je ovšem heuristickou konstrukcí a podobně jako politický diskurz sám o sobě nemá vlastní dějiny, ovšem umožňuje „převyprávět dějiny diskurzivního politického jednání konkrétních historických osob v kontextu dobově platných a sdílených významů a konstrukcí smyslu.“³

Pojem reformní komunismus

V české historiografii je pojem *reformní komunismus* spjatý především s obdobím pražského jara, někdy se s ním dokonce překrývá. Různé práce se ovšem liší v jeho definici, pokud ji vůbec nabízejí. Nejčastěji se autoři opírají o institucionálně-sociologickou definici, která reformní komunismus ztotožňuje s politickými aktivitami reformního křídla KSČ. Tato definice se zaměřuje především na charakteristiku reformních komunistů jako skupiny lidí hlásících se k demokraticky a pluralitně orientovanému proudu v komunistické straně, kteří sdíleli podobné politické motivy a zájmy. Případně je jako východisko zvolena prospografická definice, která charakterizuje reformní komunisty jako „intelektuály středního věku“,⁴ narozené především mezi roky 1920–1930. Prospografický přístup také

² KOSELLECK, Reinhart: *Einleitung*. In: CONZE, Werner – KOSELLECK, Reinhart – BRUNNER, Otto (eds.): *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* (Band 1), s. XXII; srv. KOSELLECK, Reinhart, Begriffsgeschichte and Social History. In: TÝŽ: *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press, 2004, s. 75–92.

³ KOPEČEK, Michal: *Hledání ztraceného smyslu revoluce: Počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953-1960*. Praha: Argo, 2008, s. 42.

⁴ HRUBÝ, Karel: Politické rozpravy intelektuálů za „pražského jara“. *Soudobé dějiny*, Roč. 15, č. 3-4 (2008), s. 545; O generačním rozložení intelektuálů pražského jara; HAVELKA, Miloš: První diskuze o tzv. normalizaci: Polemika Václava Havla a Milana Kundery 1968–1989. In: KOSTLÁN, Antonín (ed.): *Věda*

často vyzdvihuje důležitost a vliv formující politické zkušenosti během nacistické okupace, případně aktivní účast v odboji.

Sociologické i prospografické (do jisté míry generační) hledisko, případně kombinace obou, jsou významným i pro tuto práci, nicméně zaměříme-li se na otázku, co znamená reformní komunismus jako intelektuální fenomén, respektive jako politické myšlení, tato charakteristika není postačující. Navíc často vede k jistému zjednodušení, které komunistickou stranu v druhé polovině šedesátých let dělí na „reformátory“ a „konzervativce“ (či „dogmatiky“). Toto částečně statické chápání stranické dynamiky, která se dělila na dvě křídla, z nichž jedno bylo progresivní a druhé udržující status quo vychází z poměrně ustáleného, byť schematického pohledu na průběh reformního procesu, který se zformoval především po srpnové invazi vojsky Varšavské smlouvy. Jak vítězové, tak poražení si rychle osvojili poměrně černo-bílý pohled na historické postavy roku 1968. Na tento fakt, který je důležitý reflektovat i v oblasti intelektuálních dějin, poukazuje Martin Schulze Wessel, který tvrdí, že „ve skutečnosti se aktéři událostí pražského jara dělili jen pozvolna do různých skupin (...) Po invazi v srpnu 1968 se ještě zvýšil tlak na jednoznačný postoj.“⁵

Specifickým problémem v bádání o reformním komunismu představuje perspektiva samotných aktérů, kteří se také často stávali prvními interprety československého reformního procesu v šedesátých letech. Tyto interpretace si do jisté míry „přivlastnily“ pojem „pražské jaro“ jako téměř synonymum reformního komunismu: bývalí reformní komunisté, z nichž mnozí později dominantně ovlivnili polistopadovou historiografickou produkci, často označovali pražské jaro za „vrchol reformního úsilí“,⁶ tedy za jakési více či méně logické vyústění reformně-komunistických snah v šedesátých letech. Akční program a Alexandr Dubček se tak stávají určitými „symbolickými redukcemi“ pražského jara. Jakkoli je tato perspektiva pochopitelná z hlediska dobového mediálního diskurzu, je schematická a zastírá rozporuplnou podstatu celého roku 1968. Reformní komunismus, politické úsilí o reformu společnosti „shora“, která zachovávala základní leninské principy politiky byl pouze jedním z intelektuálně-politických směrů uvnitř československé společnosti v šedesátých letech.

Na základě vlastního výzkumu, který preferoval intelektuálně historickou perspektivu se domnívám, že tento dominantní politický proud pražského jara můžeme nazvat *československý neoleninismus*. Z analýzy dostupných pramenů vyplývá, že klíčové pojmy reformně-komunistického politického myšlení neměly opustit v marxisticko-leninský výkladový rámec. Mimo „komunistickou obrodu“ se v české společnosti obnovovaly vůči straně opoziční a alternativní nekomunistické diskurzy, které významně určovaly intelektuální dynamiku československých dějin. Tento fakt je třeba mít na paměti, chceme-li z analýzy politického myšlení reformního komunismu vyvozovat závěry o společenských specifikách poststalinského období (nepřebírat tedy automaticky jako

v *Československu v období normalizace 1970–1975*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2002, s. 35–54; ANDĚLOVÁ, Kristina: Czechoslovak Generational Experience of 1968. The Intellectual History Perspective. *East European Politics and Societies*, Roč. 33, č. 4 (2019), s. 881–898.

⁵ SCHULZE WESSEL, Martin: *Pražské jaro. Průlom do nového světa*. Praha: Argo, 2018, s. 63.

⁶ JIČÍNSKÝ, Zdeněk: *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*. Praha: Prospektrum, 1992, s. 11.

východisko komunistickou představu o dějinách jako explikační východisko pro charakteristické rysy dané doby).

V širším a „nadnárodním“ smyslu tedy můžeme reformní komunismus definovat jako hnutí, které povstává *zevnitř* komunistických stran východního bloku (tzn. nikoli zvenčí), akceptuje, že říjen 1917 reprezentuje dějinný počátek lidské tranzice od kapitalismu k socialismu, dále věří, že režimy, které vzešly z října 1917 a leninské ideologie jsou historicky progresivní a v podstatě správné. Zároveň v komunistických režimech, jak se vyvinuly především během vlády Stalina, vidí zásadní defekty a hledá možnosti jejich plošných, strukturálních reforem v rámci stávajícího ústavního pořádku, především humanistickým, demokratickým a limitovaně pluralistickým směrem. Reformní komunisté stále věřili v komunistickou ideologii, v leninské pojetí politiky, ale byli toho názoru, že socialistický vývoj nabral špatný směr – především díky Stalinovi – který je třeba změnit zevnitř komunistické strany. To také zásadně odlišuje reformní komunismus od snah o reformu systému od nemarxistických *disidentů*, kteří se snaží o změnu podstaty systému „zdola“ (případně i chtějí zrušit jeho existenci), dále od sociálních demokratů a jiných levicově smýšlejících, nemarxistických, politických proudů, jež nesouhlasily s interpretací roku 1917 jako historicky progresivního momentu dějin socialismu, ale také od části radikálně-levicově smýšlejících jedinců (např. trockistů), kteří volali po další revoluci („revoluce v revoluci“).

Závěry dizertační práce

Politické myšlení reformního komunismu šedesátých let lze chápat jako jednu z ideologických verzí tzv. poststalinské modernity, která byla charakteristická specifickou vnitřní pluralitou, kde „adjektivum ‚vnitřní‘“ poukazuje na to, že k oné pluralizaci docházelo v poměrně jasně vymezeném prostoru založeném na marxistickém chápání světa.⁷ Pojem „vymezeného prostoru“ nám sloužil jako příhodný rámec, ve kterém je nutné chápat termíny otevřený marxismus či dialog mezi marxistickými a nemarxistickými myšlenkovými směry. Analyzujeme-li politické představy a význam klíčových politických pojmů uvnitř reformně-komunistických politických debat, je evidentní, že deklarovaná „otevřenost“ neznamenal rovnocenný dialog (ani „syntézu“), nýbrž spíše ochotu akceptovat nemarxistické kategorie humanitních a sociálních věd. Tato otevřenost se nesla v duchu jasné intelektuální převahy marxismu (a v reformně-komunistické politické teorii i leninismu) ve vztahu k tehdy již tolerovaným nemarxistickým směrům. Obrozený „revidovaný“ marxismus „měl být jejich dialektickým překonáním, dialekticky vyšším stupněm moderní teorie. Přínosy a podněty moderních nemarxistických směrů měly být včleněny do inovativního procesu v rámci marxismu, a to při respektování marxistických systémových postulátů, ontologických východisek a metodologických kritérií.“⁸

K pochopení základních politických konfliktů uvnitř československé společnosti roku 1968 bylo třeba začít oddělením reformně-komunistického jazyka jako samostatné politické promluvy. V předložené práci jsem se pokusila nabídnout diferenciací schéma,

⁷ MERVART Jan – RŮŽIČKA Jiří: „Rehabilitovat Marxe!“ *Československá stranická inteligence a myšlení post-stalinské modernity*. Praha: NLN, 2020, s. 20.

⁸ BŮZIK, Bohumil: Nerovnosti na cestě k rovnosti. In: TÍŽIK, Miroslav – KMEŤ, Norbert (eds.): *Příliš lidská tvář socialismu? Reforma zdola a okolnosti reformního procesu v Československu 1968*, s. 636.

kteřé vychází z perspektivy dějin politického myšlení a zachycuje pluralitu politických jazyků jako nositelů vzájemně si konkurujících významů politických pojmů a politických vizí. Každý ze tří politických jazyků, které jsem určila jako dominantní pro politický diskurz roku 1968 (reformně komunistický, liberálně demokratický a radikálně demokratický) artikuloval kontinuitu odlišných intelektuálních tradic. Politické jazyky pražského jara se střetávaly ve veřejném prostoru (ovšem i v jednotlivých promluvách) a političtí aktéři skrze ně vyjednávali základní politické pojmy roku 1968: socialismus, demokracie, opozice či pluralita.

Jedním ze závěrů předkládané práce je poznání, že v politické teorii reformního komunismu v šedesátých letech nešlo o vzdání se primátu leninských principů a že reformně komunistický program nepočítal s politickým uspořádáním, které by nevycházelo z (revidovaných) principů marxismu-leninismu. Reformně-komunistický politický program se vyznačoval charakteristickým rysem: byl formulován elitou – vládnoucí stranickou inteligencí, která zaujímala klíčové postavení v oficiálních institucích a hojně využívala jejich zázemí. Političtí a právní teoretici, jako byli například Zdeněk Mlynář, Michal Lakatoš či Vladimír Klokočka, přicházeli s návrhy nového politického modelu, který vycházel prioritně z principů marxismu-leninismu. S výjimkou Stalina se autoři opírali zejména o klasiky této ideologie: Marxe, Engelse a Lenina a budoucí politické uspořádání považovali „za relevantní pokračování revoluční leninské cesty.“⁹ I proto jsem pro hlavní politické postuláty českého reformního komunismu použila termín *československý neoleninismus*.

V první kapitole jsem analyzovala klíčová témata reformně-komunistické politické teorie, kterými byla existence opozice a politického pluralismu. Za tzv. optimální model opozice chápali reformní komunisté systém dvou stran, který ovšem neměl být realizován bezprostředně, nýbrž graduálním vývojem, kdy by se druhá strana odštěpila od KSČ jako instituce tzv. oponentury (nešlo tedy o znovu-obnovování zakázaných „buržoazních“ stran). Opozici v reformně-komunistickém myšlení nebyla míněná autonomní sféra at' už v podobě stran či jiných politických organizací nezávislých na kontrolních mechanismech KSČ či NF. Z hlediska emancipujícího se nekomunistického veřejného mínění tyto představy ovšem nenaplňovaly požadavek plnohodnotné demokratické opozice, neboť nijak nezaručovaly nekomunistům plnou participaci na veřejném životě a přístup k rozhodujícím mechanismům.

Druhá kapitola se zabývala reakcí reformně-komunistických politiků a intelektuálů na srpnovou vojenskou invazi. Ta spočívala v kritice „spontánních“ a stranou nekontrolovaných občanských projevů, které podle reformních komunistů zapříčinily politickou krizi a následnou vojenskou intervenci. Posrpnový reformní komunismus tak začal stabilizovat politickou situaci a vedení v čele s Dubčekem zdůrazňovalo, že nikdy nehodlalo překročit marxisticko-leninské meze uspořádání společnosti. Na podzim roku 1968 českoslovenští političtí vůdci rozhodně nepočítali s absolutním vytlačěním reformního komunismu mimo rámec oficiálně akceptované politiky. V této době se značná část reformně-komunistického politického establishmentu kriticky vyslovila vůči potenciálnímu nebezpečí, které měly představovat na jaře a v létě 1968 tzv.

⁹ MERVART Jan – RŮŽIČKA Jiří: „Rehabilitovat Marxe!“ *Československá stranická inteligence a myšlení post-stalinské modernity*, s. 21.

„antisocialistické živly“ nerespektující graduální a shora řízený postup navržený stranickými teoretiky. První „konsolidační“ (stále ještě reformně-komunistická) interpretace „ledna“ ovšem měla daleko k normalizačnímu příběhu o pravicovém oportunismu a kontrarevoluci a nespočívala v absolutním odmítnutí nastoupeného polednového kursu. V této kapitole ukazují, že intencí posrpnového reformního komunismu bylo obnovení některých autoritativních opatření zrušených během jara a léta 1968 a zachránit alespoň určité minimum Akčního programu. Během prvních osmi měsíců po intervenci tak obnovovali politickou „stabilitu“ sami komunističtí reformátoři a prakticky tak československým občanům zamezili možnost masového odporu proti přítomnosti sovětských vojsk na území ČSSR a počínající normalizaci politické situace. Druhá kapitola předložené práce také popisuje krátce trvající pokus o nastolení „československého kádárismu“ (dobovými aktéry označován jako tzv. „pozitivní politika“), který ovšem nakonec selhal a po roce 1969 začala nová vláda zavádět další řadu represivních opatření včetně masových čistek. Ty doprovázel proces, který jsem zde nazvala *deinstitucionalizací* reformně-komunistického myšlení, tedy vytěsněním všech projevů politického myšlení reformního komunismu z veřejných institucí.

Snadná demobilizace komunistických reformátorů i československé společnosti byla podle některých politologů právě důsledkem neochoty reformního komunismu vybudovat v roce 1968 mimostranické (na straně nezávislé) politické instituce, které by potenciálně mohly hrát důležitou roli v posrpnové politice.¹⁰ Do jaké míry by ovšem takové instituce přežily v tehdejší mezinárodní uspořádání, navíc v kontextu okupovaného státu, zůstává otázkou. Ztráta institucionálního zázemí byla pro reformní komunismus obzvláště bolestná, neboť představoval stranický projekt a jeho politická teorie byla založena na předpokladu privilegovaného přístupu k rozhodujícím (státním a stranickým) mechanismům. Přerod reformně-komunistického myšlení jako stranického myšlení, které vycházelo primárně z mocenských struktur do myšlení opozičního tak obnažil základní limity reformně-komunistické teorie, především její svázanost s existencí vedoucí úlohy komunistické strany a úlohy komunistických institucí v procesu navrhované demokratizace. Nástroje politického myšlení, které byly vhodné pro stranou řízenou politiku „shora“, nenabízely po roce 1969 reformním komunistům na novou politickou situaci příliš odpovědí, ani co se týkalo analýzy situace ani případné žádoucí změny a namísto leninského konceptu politiky nenastoupil žádný ekvivalentní ucelený koncept.¹¹

Třetí kapitola se věnovala myšlenkovému profilu prvních opozičních hnutí proti normalizaci. Nabízí analýzu politických dokumentů z prvních let po okupaci. V této době vzniklo bezpočet opozičních programů a otevřených protestních výzev. Prakticky všechna první protestní hnutí vyjadřovala svoji kritiku jazykem občanského socialismu, ovšem nevytvořila jednotnou platformu a odpor tak zůstal decentralizovaný do menších opozičních skupin. Reformně-komunisticky smýšlející intelektuálové a politici tak představovali pouze jeden segment široké posrpnové socialistické opozice. O organizované reformně-komunistické opozici lze mluvit až od roku 1971, kdy byl Jiřím Pelikánem a skupinou již bývalých vysokých funkcionářů KSC založen v Římě časopis

¹⁰ EKIERT, Grzegorz: *The State against Society: Political Crises and Their Aftermath in East Central Europe*. Princeton: Princeton University Press, 1996, s. 195.

¹¹ MERVART Jan – RŮŽIČKA Jiří: „Rehabilitovat Marxe!“ *Československá stranická inteligence a myšlení post-stalinské modernity*, s. 191.

Listy. Ten po celou dobu normalizace představoval centrum tzv. socialistické opozice, včetně podstatné skupiny hlásící se k reformně-komunistické orientaci. Skupina *Listy* se obzvláště v první polovině sedmdesátých let držela leninských politických zásad a předpokládala, že revize nové politiky může přijít pouze skrze masovou mobilizaci vyloučených komunistů, kteří budou tvořit potenciální základ pro reformně-komunistickou opozici. I proto se v této době objevil termín pocházející z reformně-komunistického prostředí: tzv. strana vyloučených. Tento termín se pro reformní komunisty v prvních letech normalizace klíčovým pojmem. Vyjadřoval naději, že demokratická politika může být v Československu znovuetablována především skrze aktivitu lidí, kteří jako straníci podporovali tzv. obrodný proces. Předkládaný výzkum také ukazuje, jak komplikovanou se pro reformní komunisty stala otázka opoziční spolupráce s nekomunisty. Ta představovala jeden z prvních velkých sporů uvnitř skupiny *Listy* a opakovaně se vyjevovala během celého normalizačního období.

Co odlišovalo reformně-komunistickou opozici od socialistů v opozici? Jak ukazují ve čtvrté kapitole, byl to především vztah k budoucnosti komunistického hnutí a jeho úspěchů v Evropě. Intelektuálně aktivní jádro reformně-komunistické opozice se vytvořilo především v zahraničí, a i díky tomu své politické naděje spojovalo více než domácí opozice s aktivitami západoevropského komunistického hnutí. Na rozdíl od socialistů a nekomunistů v domácí opozici, kteří marxisticko-leninský politický model nepovažovali za relevantní projekt společenského uspořádání, se reformní komunisté domnívali, že marxismus-leninismus byl zdiskreditován především ve své sovětské podobě, a proto je třeba hledat jeho alternativní – nesovětské – verze. Na tomto základě se skupina *Listy* pokoušela rozvíjet dialog s eurokomunistickým hnutím, jehož čelní političtí představitelé oceňovali pokus o zavedení nového modelu demokratického socialismu v Československu v roce 1968 a později také jednoznačně odsoudili sovětskou vojenskou okupaci.

Podobná ideová východiska eurokomunismu a československého reformního komunismu vyvolala v části socialistické opozice naděje, že „československou zkušenost“ je možné rehabilitovat v mezinárodním měřítku a že v západní části Evropy vzniká hnutí, na jehož platformě by boj za demokratický socialismus mohl pokračovat. Pokusy o spolupráci ovšem zůstaly spíše na verbální úrovni, neboť eurokomunistická politika, jakkoli byla kritická vůči politice Sovětského svazu (včetně vojenské intervence do Československa), stále respektovala oficiální vedení normalizační komunistické KSČ jako legitimního politického partnera. I proto se reformně komunistická opozice ocitla ve složitém vztahu vůči eurokomunismu, když vyjádřila svoji podporu Chartě 77. Přestože značná část západoevropských komunistických funkcionářů snahy o dodržování lidských práv upřímně podporovala, na oficiální stranické úrovni byla jejich politika opatrnější. Eurokomunistické strany totiž patřily stále k oficiálním spojencům Sovětského svazu. Jejich neochota plně se emancipovat od politiky Moskvy se nakonec stala překážkou spolupráce s českými reformními komunisty. Eurokomunistické hnutí se na jednu stranu rétoricky od moskevského centra distancovalo, na druhou stranu ovšem nikdy nebylo schopno vytvořit autonomní hnutí, které by v Evropě představovalo konstitutivní sílu pro nový typ nesovětského komunismu.

Hledání nesovětské verze komunismu se neprojevovalo pouze v orientaci na evropské komunistické hnutí. Aktivní část českého socialistického exilu věnovala v sedmdesátých a na počátku osmdesátých let pozornost možnému rozvíjení vztahů s Čínskou lidovou republikou, která v této době představovala největšího protivníka Sovětského svazu uvnitř mezinárodního komunistického hnutí. Politické „námluvy“ v Číně patří k ne příliš známým kapitolám české demokratické opozice. Pravděpodobně i proto, že praktické pokusy o intervenci československé socialistické opozice na čínskou politickou scénu nebyly příliš zdařilé a přinesly dílčí úspěchy především v podobě rozvíjení neformálních kontaktů, které například zajistily poměrně výraznou část financování *Listů*. Dialog, který by reflektoval zkušenosti obou zemí se zaváděním demokratické reformy marxistickoleninského systému, se ukázal jako nerealistický. Po několika návštěvách členů skupiny *Listy* bylo jasné, že Čína se nachází v zcela odlišné politické situaci a „politické námluvy“ tak pro československou socialistickou opozici skončily zklamáním, respektive poznáním, že čínské hlasité odsouzení sovětské intervence do Československa neznamenovalo automaticky ideovou podporu projektu československému reformnímu komunismu, ale především kritiku tzv. „sovětského imperialismu“, která sloužila k vlastním mocenským účelům. Čínská kapitola tak pro socialisty v exilu skončila podobně jako v případě eurokomunismu. Československý reformní projekt byl oceňován na úrovni neformálních osobních styků, ovšem nikoli jako politický princip, na kterém by mohla být založena oficiální mezinárodní spolupráce uvnitř komunistického hnutí.

Hodnotíme-li myšlenkový přínos reformního komunismu v debatách, které ovlivňovaly politický diskurz domácí demokratické opozice, definovala jsem ve své práci několik oblastí, kde se dědictví reformního komunismu šedesátých let zřetelně projevovalo. Jednalo se především o kritiku porušování lidských práv a otázku tzv. legalismu jako opoziční taktiky, o strategii politického postupu opozice vůči většinové společnosti, ovšem i o hodnocení období pražského jara a normalizačního režimu.

Strategie tzv. disidentského legalismu spočívala v kritice normalizačního porušování platných československých zákonných norem. Praktiky disidentského legalismu měly různé intelektuální genealogie, které vycházely z různých tradic přemýšlení o lidských právech. Jednou z těchto tradic byla reformně-komunistická koncepce tzv. socialistické zákonnosti, která byla v šedesátých letech zaváděna a teoreticky diskutována jako důležitá „potenciální záruka proti zneužívání moci represivního aparátu, k němuž docházelo v předchozím období.“¹² Vláda práva jako důležitý prvek reformně-komunistického politického myšlení se přenesl i do opoziční strategie a reformní komunisté představovali v opozici skupinu, která disponovala zdaleka největším právně-politickým „know-how“, které se ukázalo jako jeden z účinných typů kritiky politických represí.

Pátá kapitola podrobně rozebírá reformně-komunistický legalistický aktivismus, který se projevoval především systematickým upozorňováním na porušování platných československých zákonů. Mezi (bývalými) reformními komunisty vznikla skupina, jejíž členové (Hájek, Šamalík, Jičínský, Sekaninová-Čákrťová aj.) od počátku sedmdesátých let systematicky zasílali otevřené dopisy československým politickým orgánům a dovolávali

¹² KOPEČEK, Michal: Disidentský legalismus, socialistická zákonnost, lidská práva a zrod právního odporu v demokratické opozici v Československu a Polsku v 70. letech. In: SUK, Jiří a kol.: *Šest kapitol o disentu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AVČR, 2017; s. 10–48.

se platnosti Helsinských dohod. V období před rokem 1977 tak vyšlo z prostředí reformních komunistů bezpočet dokumentů, které byly svoji legalistickou argumentací prakticky totožné s pozdější Chartou 77. To, co je ovšem výrazně odlišovalo od pozdějšího lidskoprávního disentu, byl politický rámec kritiky, neboť autorky a autoři se hlásili k socialistickým principům politiky, skrze které také chápali výklad pojmu lidských práv. Není proto náhodou, že okruh marxisticky smýšlejících opozičních aktivistů před i po roce 1977 nekladl důraz pouze na práva politická, ale vyznačoval se také důrazem na zajištění sociálních práv (především pracovní a odborová). Ta ovšem nikdy nestála v centru chartistické kritiky a přes snahy reformních komunistů se odbory nikdy nestaly aktivním aktérem v kritice režimu.

Východiska reformně-komunistického politického myšlení zanechaly stopy také v diskuzích o opoziční strategii Charty 77. Šestá kapitola ukazuje specifika reformně-komunistické kritiky tzv. antipolitiky. Přestože reformní komunisté, kteří se k Chartě přihlásili (z nejvýraznějších především Z. Mlynář a J. Hájek) spoluutvářeli její legalistickou strategii, neviděli ji jako postačující k potenciální společenské změně, respektive chápali ji jako součást odporu, který má ovšem politický cíl – vybudování politických záruk fungování socialistické demokracie. Morálně-filozofická kritika mohla sice z pohledu reformních komunistů sloužit jako základ kritiky normalizace, ovšem nevyjadřovala politickou ambici, která uvažuje v intencích možnosti a postupu převzetí moci. To podle Zdeňka Mlynáře, nejvýznamnějšího politického teoretika českého reformního komunismu, mohlo nastat jedině skrze masovou mobilizaci obyvatel a nikoli pouze skupin, které byly označovány za nonkonformní. Představa opoziční politiky jako především morálního a občanského postoje či nepolitické drobné práce byla z hlediska mocenských ambic socialistické opozice chápána jako nepostačující, především kvůli absenci politiky, která by v opozici systematicky dokázala pracovat s kategorií lidu jako klíčového pojmu boje proti normalizačním represím.

Reformní komunisté v Chartě akceptovali a podporovali chartistický mimostranický tlak na oficiální instituce, ovšem snažili se také najít jinou strategii demokratizace společnosti než budování hnutí výlučně vně systému, jako nezávislou sílu, která nehledá politická spojení s oficiálními institucemi. Tento postoj kladl důraz na participaci „běžných občanů“ v procesu budování demokratických struktur a předpokládal iniciativy, které by na rozdíl od disentu vznikaly uvnitř státních institucí jako kolektivní projevy odporu proti panujícím politickým podmínkám. Rozbor reformně-komunistických textů z této doby ukazuje, že reformní komunisté formulovali jednu ze svébytných kritik tzv. antipolitiky, které se v prostředí disentu objevovaly. Chartistická antipolitika podle nich mohla vést k politicky neúčinnému „intelektuálnímu elitářství“, jež zohledňuje například více zkušenosti s represí uměleckých nonkonformních skupin než „běžných občanů“. Spontánní vznikání občanských fór v listopadu 1989 jim do jisté míry dalo za pravdu, že k „převzetí“ politiky (respektive získání politické hegemonie) bylo třeba mobilizace napříč všemi úrovněmi společenských struktur. Tato mobilizace se ovšem neděla ve jménu reformy komunistického systému, a neprobíhala ani ve jménu socialistického programu. Masové společenské hnutí v roce 1989 představovalo kýženou demokratickou sílu, socialismus (ať už marxistický či nemarxistický) jako jednotící politický program ovšem již nehrál podstatnou roli, tak jak tomu bylo během období pražského jara.

V roce 1968 se jako v málokterém jiném období českých dějin prosadily sociální vědy do popředí politické diskuze.¹³ To bylo dáno úzkým sepětím (až překrýváním) akademických vědeckých institucí s aparátem komunistické strany, které vycházelo z představy „expertizace vládnutí“ jako důležitého procesu v budování tzv. vědeckého socialismu. Bádání o politice tak probíhalo „ve zvláštním prostoru na pomezí akademického výzkumu, expertní činnosti a politického rozhodování.“¹⁴ Snaha o poskytnutí vědecké analýzy skutečnosti vycházející z marxistických premis jako předpoklad opoziční kritiky normalizace se proto výrazně projevovala právě v prostředí socialistické opozice. Mimo jiné i proto, že reformní komunisté působící v šedesátých letech ve vědeckých institucích měli dobře vybudované zahraniční kontakty a mohli tak snadněji navázat na svoji předchozí činnost. V sedmé kapitole ukazují kontinuitu sociálně-vědního výzkumu z šedesátých let s reformně-komunistickou vědeckou činností během normalizace. V prostředí socialistické opozice se během sedmdesátých a osmdesátých let zrodilo několik pokusů o kritické analýzy jak období pražského jara, tak i normalizačních režimů ve východní Evropě. Tyto výzkumy zformovaly přístup, který zde nazývám „českou sovětologií“. V rámci ní se rozvíjely výzkumy tzv. společností sovětského typu, které byly označovány za systémy totalitní.

Jak zde dokládám, tato kritická (především exilová) sociálně-vědní diskuze velmi dobře demonstruje, že české politické myšlení disponovalo marxistickou tradicí užití pojmu totalitarismus, která je srovnatelná se západoevropskou kritikou klasického totalitárního paradigmatu. Popsala jsem výsledky prací vzniklých především v rámci dvou rozsáhlých výzkumných projektů pod vedením Zdeňka Mlynáře. Autoři výsledných studií (především Mlynář, Hájek a Strmiska) formulovali nový typ politické teorie, který vycházel jak z marxisticko-leninské tradice, tak i z osvojení probíhajících diskuzí v západoevropské a americké sovětologii. Cílem těchto analýz bylo oslovit především západoevropské levicové, politicky aktivní i odborné, komunity a osvětlit jim zkušenost „zevnitř“ komunistických režimů. I proto tato česká vědecká tradice našla jen minimální odezvu uvnitř domácí opozice a po roce 1989 prakticky nebyla reflektována ani v odborných kruzích.

Zpětné hodnocení roku 1989 někdy vytváří určité zdání, že opoziční kritika normalizace v sedmdesátých a osmdesátých letech směřovala postupně a lineárně k prosazování principu liberální demokracie – tedy posun od dominance politického jazyka občanského socialismu na počátku let sedmdesátých k převaze jazyka liberálně demokratického v roce 1989. Případ (nejen) reformních komunistů a jejich smýšlení o možnostech změny ve východním bloku ovšem ukazuje, že tento vývoj byl složitější. Zatímco v první polovině osmdesátých let opravdu značná část socialistické opozice tvrdila, že komunistické režimy východní Evropy již nelze reformovat skrze demokratizaci vlastních komunistických stran a vzdávala se tak leninských principů politiky, nástup Michaila Gorbačova do funkce prvního tajemníka KSSS přinesl podstatný obrat. Poslední, osmá, kapitola sleduje, jak změna „v centru“, tedy v Sovětském svazu, zcela zvrátila vývoj uvažování o možnosti reformy „systémů sovětského typu“.

¹³ SCHULZE WESSEL, Martin: *Pražské jaro. Průlom do nového světa*, s. 15.

¹⁴ SOMMER, Vítězslav: Vědecko-technická revoluce aneb vstříc post-industriálnímu komunismu. *Tvar*, č. 6 (2014), s.19.

Gorbačovova politická rétorika v mnoha ohledech připomínala (sebe)kritický jazyk části československého stranického establishmentu šedesátých let a spustila poslední vzepětí a naděje českého reformního komunismu. Ta se v prostředí domácí opozice projevilo především vznikem hnutí Obroda, které se hlásilo přímo k reformně-komunistickým stanoviskům z šedesátých let. Ukazují zde, jak z okruhu reformních komunistů vycházela také poměrně ostrá kritika možného zavádění liberálně-demokratických politických („předválečných“) principů a těch opozičních hnutí, která volala po rychlém odstranění KSČ a přechodu k liberálnímu parlamentárnímu a pluralitnímu systému. Konec osmdesátých let představoval pro exilovou i domácí socialistickou opozici období, kdy její aktéři začali seriózně uvažovat o návratu do stranických struktur. Představa, že normalizační systém se graduálně a pod kontrolou strany „převeď“ směrem k demokratičtějšímu politickému zřízení – představa, která panovala již v roce 1968 - se ovšem opět ukázala jako iluzorní. Na rozdíl od roku 1968, kdy velká část československé společnosti volala po (různě definovaném) demokratickém socialismu, se v roce 1989 o generaci mladší československá společnost vydala již zcela jiným směrem.

Rychlé zhroucení komunistické společenské struktury znamenalo i konec reformního Reformní komunisté v v opozici, kteří po celé období normalizace vycházeli z předpokladu, že jakákoli společenská změna se musí odehrát při zachování socialistického zřízení, tak na počátku devadesátých let zažili velké politické zklamání. Návrat k liberálnímu kapitalismu poté, co bylo již v minulosti zrušeno, znamenal pro poválečnou generaci reformních komunistů nepochopitelný „zpětný pohyb dějin“, neboť jejich mentálně-politický horizont určovaly do jisté míry stále limity vytyčené marxistickou vizí dějinného pokroku, kde zrušení kapitalismu představuje vyšší a pokrokovější stádium dějinného vývoje. Politici a intelektuálové hlásící se k (již bývalé) socialistické opozici vnímali polistopadový vývoj jako částečnou politickou prohru. Většina z nich samozřejmě podporovala demokratizaci politických struktur, ovšem zároveň se již na počátku devadesátých let velmi kriticky stavěla k nastupujícímu málo regulovanému kapitalismu. Levicová socialistická alternativa nepopírala nutnost zavedení tržního hospodářství, usilovala ovšem o to, aby trh byl pod kontrolou společnosti. Hájit ovšem v devadesátých letech 20. století kdekoli ve střední Evropě myšlenku socialismu znamenalo zvolit si cestu jistého druhu politické izolace. Selhání komunistických diktatur ve střední a východní Evropě vrhlo na celý socialistický projekt hlubokou nedůvěru, a přineslo také skepsi vůči kolektivistickému a egalitářskému řešení společenských problémů.

Seznam pramenů a literatury (výběr)

Archivy

Národní Archiv ČR
Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AVČR
Archiv České strany sociálně demokratické
L'archivio storico della Camera dei deputati, Řím

Periodika

Dialog 88: časopis pro politiku reformně komunistického směru
Informace o Chartě: informační bulletin o Chartě 77 a VONSu
Listy: časopis československé socialistické opozice
Listy: týdeník Svazu československých spisovatelů
Právník: teoretický časopis pro otázky státu a práva
Rudé právo: ústřední orgán Komunistické strany Československa
Sociologický časopis
Student: týdeník ČSM a vysokoškolské rady ÚV ČSM
Studie: revue Křesťanské akademie v Římě
Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu
Ze zásuvky i z bloku: časopis pro politiku, hospodářství a kulturu

Publikované prameny a edice dokumentů

CÍSAŘ, Čestmír: *I kapky proděravějí kámen. Samizdatová memoranda a jiné texty z let 1975–1985*. Praha, 2011.

CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém (eds.): *Charta 77. Dokumenty 1977-1989*. Praha, 2007.

Čína našima očima. Kolín nad Rýnem: Index, 1982.

HEJZLAR, Zdeněk: „Pražské jaro“ 1968 a jeho odkaz. *Výběr statí a komentářů z let 1970–1987*. Kolín nad Rýnem, 1988.

HOPPE, Jiří a kol.: „O nový československý model socialismu“: edice dokumentů ke čtyřem interdisciplinárním vědeckým týmům při ČSAV a UK v 60. letech. Praha, 2016.

HÜBL, Milan: *Cesta k moci*. Praha, 1990.

KOKOŠKOVÁ, Zdenka a KOKOŠKA, Stanislav. *Obroda – klub za socialistickou přestavbu: dokumenty*. Praha, 1996.

LAKATOŠ, Michal: *Občan, právo a demokracie*. Praha, 1966.

MACHONIN, Pavel a kol.: *Československá společnost*. Bratislava, 1969.

MLYNÁŘ, Zdeněk: *Stát a člověk: úvahy o politickém řízení za socialismu*. Praha, 1964.

MLYNÁŘ, Zdeněk: *Kříže v sovětských systémech 1953–1981*, Kolín nad Rýnem, 1983.

MLYNÁŘ, Zdeněk: *Československý pokus o reformu 1968: analýza jeho teorie a praxe*. Kolín nad Rýnem, 1975.

MLYNÁŘ, Zdeněk: *Socialistou na volné noze*. Praha, 1992.

MLYNÁŘ, Zdeněk: *Proti srsti. Politické komentář 1990–1995*. Praha, 1996.

PELIKÁN, Jiří (ed.): *14. mimořádný sjezd KSČ: Protokol a dokumenty*. Vienna: Europaverlag, 1970.

PELIKÁN, Jiří (ed.): *Systémové změny*. Kolín nad Rýnem, 1972.

PELIKÁN, Jiří: *Socialist Opposition in Eastern Europe. The Czechoslovak Example*, Londýn, 1976.

PREČAN, Vilém – TIGRID, Pavel (eds.): *Vývoj Charty. Záznam z konference ve Frankenu. Výbor z příspěvků a diskuzí ze třetí konference katolické laické organizace Opus Bonum, jež se konala v dubnu 1979 v bavorském Frankenu*. Kolín nad Rýnem, 1981.

- SVITÁK, Ivan: *Kulatý čtverec – Dialektika demokratizace 1968–1969. Výbor statí z období 1968–1969.* Praha, 1990.
- REIMAN, Michal: *Čínský deník a skupina Listy, jaro 1981.* Praha, 2019.
- STRMISKA, Zdeněk: *Sociální systém a strukturální rozpory sovětského typu.* Kolín nad Rýnem, 1983.

Memoáry, korespondence, rozhovory

- CÍSAŘ, Čestmír: *Člověk a politik: kniha vzpomínek a úvah.* Praha, 1998.
- HÁJEK, Miloš: *Paměť české levice.* Praha, 2011.
- HAVLÍČEK, Dušan: *Jaro na kerku.* Praha, 1998.
- JANOUCHE, František – PELIKÁN, Jiří: *Korespondence.* Praha, 2015.
- MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz Přichází z Kremlu.* Praha: Mladá fronta, 1990.
- PELIKÁN, Jiří a CARIOTI, Antonio: *Jiří Pelikán – nepobodlný exulant: rozhovor s Antoniem Cariotim.* Praha, 2015.
- PELIKÁN, Jiří – HAVLÍČEK, Dušan. *Psáno z Říma, psáno ze Ženevy: výběr ze vzájemné korespondence Jiřího Pelikána a Dušana Havlíčka v letech exilu 1969 až 1989.* Olomouc, 2013.
- REIMAN, Michal: *Rusko jako téma a realita doma v exilu: Vzpomínky na léta 1968–1990.* Praha, 2009.

Sekundární literatura

- ARATO, Andrew: The Rise, Decline and Reconstruction of the Concept of Civil Society and Directions for Future Research. *Javnost - The Public*, Roč. 1, č. 1 (1994), s. 45 – 54.
- BARŠA, Pavel: *Cesty k emancipaci.* Praha, 2015.
- BEREND, Iván T.: *Central and Eastern Europe, 1944-1993: detour from the periphery to the periphery.* Cambridge, 1996.
- BLAŽEK, Petr (ed.): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu (1968-1989).* Praha, 2005.
- BLOKKER, Paul: Democracy through the Lens of 1989: Liberal Triumph or Radical Turn. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, Roč. 22, č. 3 (2009), s. 273-290.
- BRACKE, Maud Anne: *Which Socialism, Whose Détente? West European Communism and the Czechoslovak Crisis of 1968.* Budapešť, 2013.
- BRIER, Robert.: Adam Michnik's Understanding of Totalitarianism and the West European Left: A Historical and Transnational Approach to Dissident Political Thought. *East European Politics and Societies*, Roč. 25, č. 2 (2011), s. 197–218.
- BROWN, Archie H.: *The Gorbachev Factor.* Oxford, 1996.
- CACCAMO, Francesco: *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století.* Brno, 2008.
- CACCAMO, Francesco. Mezi exilem, domácí opozicí a mezinárodním veřejným míněním. *Exilový časopis Listy. Soudobé dějiny*, Roč. 20, č. 3 (2013), s. 345–378.
- CATALANO, Alessandro: Zdeněk Mlynář a hledání socialistické opozice. Od aktivní politiky přes dissent k ediční činnosti v exilu. *Soudobé dějiny*, Roč. 20, č. 3 (2013), s. 277–344.
- COHEN, Stephen: Was the Soviet System Reformable? *Slavic Review*, Roč. 63, č. 3 (2004), s. 459–488.
- DAHRNDORF, Ralf: The Strange Death of Socialism. *Studies: An Irish Quarterly Review*, Roč. 79, č. 313 (1990), s. 7-17.
- DEVÁTÁ, Markéta: *Marxismus jako projekt nové společnosti. Dvě studie ke společenským vědám (1945-1969).* Praha, 2014.
- DEVÁTÁ, Markéta – SUK, Jiří – TUMA, Oldřich (eds.): *Charta 77. Od obrany lidských práv k demokratické revoluci 1977–1989. Sborník z konference k 30. výročí Charty 77.* Praha, 2007
- DOSKOČIL, Zdeněk: *Duben 1969. Anatomie jednoho mocenského zvratu.* Brno, 2006.

- DUFKOVÁ, Kateřina – RÁKOSNÍK, Jakub: Political Sociology of Zdeněk Mlynář Research Team. *Prague Economic and Social History Papers*, Roč. 20, č. 2 (2014), s. 94-108.
- ELEY, Geoff: *Forging Democracy. The History of the Left in Europe 1850 - 2000*, Oxford, 2002.
- FALK, Barbara J.: *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe. Citizen Intellectuals and Philosopher Kings*. Budapešť, 2003.
- FALK, Barbara J.: Resistance and Dissent in Central and Eastern Europe. An Emerging Historiography. *East European Politics and Societies*, Roč. 25, č. 2 (2011), s. 318 – 360.
- GOLAN, Galia: *The Czechoslovak Reform Movement*. Cambridge, 1971.
- HAVELKA, Miloš: Nepochitická politika: kontexty a tradice. *Sociologický časopis*, Roč. 34, č. 4 (1998), s. 455–466.
- HOPPE, Jiří: *Opozice 68. Sociální demokracie, KAN a K231 v období Pražského jara*. Praha, 2008.
- HOPPE, Jiří – ŠKODOVÁ Markéta – SUK, Jiří – CACCAMO, Francesco: „O nový československý model socialismu“. *Čtyři interdisciplinární týmy při ČSAV a UK v 60. letech*, Praha, 2015.
- HORVATH, Robert: “The Solzhenitsyn Effect”: East European Dissidents and the Demise of the Revolutionary Privilege. *Human Rights Quarterly*, Roč. 29, č. 4 (2007), s. 879 – 907.
- JUDT, Tony: *Poválečná Evropa: historie po roce 1945*. Praha, 2008.
- KANDA, Roman: Ivan Sviták a Pražské jaro: Politika, antropologie, avantgarda. *Filozofický časopis*, Roč. 66, č. 4, (2018), s. 543–565.
- KOPEČEK, Michal: *Hledání ztraceného smyslu revoluce: Počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953-1960*. Praha, 2008.
- KOPEČEK, Michal: Human Rights between Political Identity and Historical Category: Czechoslovakia and East Central Europe in a Global Context. *Czech Journal of Contemporary History*. Roč. 4, č. 1 (2016), s. 5-18.
- KOPEČEK, Michal: The Socialist Conception of Human Rights and its Dissident Critique: Hungary and Czechoslovakia, 1960s – 1980s. *East Central Europe*, Roč. 46, č. 2-3.
- KOSELLECK, Reinhart: *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. New York, 2004.
- LYONS, Pat: *Mass and Elite Attitudes during the Prague Spring Era: Importance and Legacy*. Praha, 2009.
- LEONHARD, Wolfgang: *Die Dreispaltung des Marxismus. Ursprung und Entwicklung des Sowjetmarxismus, Maoismus und Reformkommunismus*. Düsseldorf, 1970.
- MARUŠIAK, Juraj: Medzi disentom a politickou opozíciou. Predstavy československých disidentov (1969–1989) o charaktere vnútropolitických zmien. In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno - Bratislava, 2009, s. 181-206.
- McDERMOTT, Kevin – STIBBE, Matthew (eds.): *Eastern Europe in 1968. Responses to the Prague Spring and Warsaw Pact Invasion*. Londýn, 2018.
- MERVART, Jan: *Kultura v karanténě: umělecké svazy a jejich konsolidace za rané normalizace*. Praha, 2015.
- MERVART, Jan: *Naděje a iluze: čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí šedesátých let*. Brno, 2010.
- MERVART Jan – RŮŽIČKA Jiří: „Rehabilitovat Marxe!“ *Československá stranická inteligence a myšlení post-stalinské modernity*. Praha, 2020.
- OLESZCZUK, Thomas: Dissident Marxism in Eastern Europe. *World Politics*, Roč. 34, č. 4 (1982), s. 527–547.
- ORSÁG, Petr: *Mezi realitou, propagandou a mýty: československá exilová média v západní Evropě v letech 1968-1989*. Praha, 2016.
- ORSÁG, Petr: S čínskými komunisty proti Husákově normalizaci. Exilová skupina Listy a její hledání politických partnerů proti sovětské mocenské dominanci ve střední Evropě. *Soudobé dějiny*, Roč. 23, č. 4, (2016), s. 563–601.

- O'SULLIVAN, Noël: The Concept of Totalitarianism in East-Central European Political Thought, with some Reflections on its Post-Cold War Relevance. *Politeja*, č. 21 (2012), s. 49–64.
- OTÁHAL, Milan: *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*. Praha, 2011.
- RADICE, Hugo: Marxism in Eastern Europe. From Socialist Dissidence to Capitalist Restoration. *Socialist Register*, č. 42 (2012), s. 43 – 59.
- RŮŽIČKA, Jiří: Poststalinismus jako (ne)stalinský projekt modernity? Možnosti konceptuálního uchopení intelektuálních „reformních“ diskursů v období 1956-1968. *Soudobé dějiny*. Roč. 25, č. 1-2 (2018), s. 208–228.
- SCHULZE WESSEL, Martin: *Pražské jaro. Průlom do nového světa*. Praha, 2018.
- SKILLING, Gordon, H.: *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*. Princeton, 1976.
- SKILLING, Gordon, H.: Socialism and Human Rights: Charter 77 and the Prague Spring. *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*, Roč. 20, č. 2 (1978), s. 157–175.
- SKINNER, Quentin: *Visions of politics. Volume 1, Regarding method*. Cambridge, 2002.
- SOMMER, Vítězslav a kol.: *Rídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu, 1956–1989*. Praha, 2019.
- SUK, Jiří: Zlom mezi „totalitou“ a „demokracií“ Československý rok 1989 v alternativách. *Soudobé dějiny*, Roč. 16, č. 4 (2009), s. 557–601.
- SUK, Jiří a kol.: *Šest kapitol o disentu*, Praha: ÚSD AVČR, 2017.
- SZULECKI, Kacper: Hijacked Ideas. Human Rights, Peace and Environmentalism in Czechoslovak and Polish Dissident Discourses. *East European Politics and Societies*, Roč. 25, č. 2 (2011), s. 272–295.
- ŠTEFEK, Martin: *Kádry rozhodují, ovšem. Předjaří, pražské jaro a počátky normalizace v proměnách systému ÚV KSČ*. Praha, 2019.
- TISMANEANU, Vladimír: *The Crisis of Marxist Ideology in Eastern Europe. The Poverty of Utopia*. Londýn a New York, 1988.
- TÍŽIK, Miroslav – KMETŮ, Norbert (eds.): *Průliš lidská tvář socialismu? Reforma zdola a okolnosti reformního procesu v Československu 1968*. Bratislava, 2016.
- TÖKÉS, Rudolf L. (ed.): *Opposition in Eastern Europe, 1968–1978*. Londýn, 1979.
- TRENCSÉNYI, Balázs – JANOWSKI, Maciej – BAAR, Monika – FALINA, Maria – KOPEČEK, Michal: *A History of Modern Political Thought in East Central Europe: Volume 1. Negotiating Modernity in the „Long Nineteenth Century“*. Oxford, 2016.
- TRENCSÉNYI, Balázs – JANOWSKI, Maciej – BAAR, Monika – FALINA, Maria – KOPEČEK, Michal: *A History of Modern Political Thought in East Central Europe: Volume II, Negotiating Modernity in the “Short Twentieth Century” and Beyond*. New York, 2018.
- TŮMA, Oldřich – DEVÁTÁ, Markéta (eds.): 1968: Pražské jaro 1968: občanská společnost, média, přenos politických a kulturních procesů. Praha, 2011.
- VALENTA, Jiří: *Sovětská intervence v Československu 1968: anatomie rozhodnutí*. Praha, 1991.
- VILÍMEK, Tomáš: *Solidarita napříč hranicemi: opozice v ČSSR a NDR po roce 1968*. Praha, 2010.
- VOŘÍŠEK, Michael: *The Reform Generation. 1960s Czechoslovak sociology from a comparative perspective*. Praha, 2012.

Odborná činnost autorky (výběr)

Mgr. Kristina Andělová

Zaměstnání

2019– vědecká pracovnice, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.
(Oddělení dějin pojmů a idejí)

Vzdělání

2013– Doktorské studium na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze

2013–2014 Magisterské studium historie na Central European University v Budapešti

2011–2013 Magisterské studium historie (české moderní dějiny) na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze

2007–2011 Bakalářské studium historie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze

Pedagogická činnost

2015- Ústav českých dějin/Ústav politologie, FF UK, Praha (České politické myšlení)

Zahraniční pobyty

08/2018–10/2018 Studijní pobyt na Imre Kertész Kolleg, Jena

09/2015-02/2016 Jan Patočka Fellowship, Institute for Human Sciences, Vídeň

09/2013–06/2014 Jednoleté magisterské studium historie na Central European University v Budapešti

Publikační činnost

Studie v impaktovaných časopisech

ANDĚLOVÁ – Kristina a kol: Re-enchanting Modernity in the East and West: Comparative Perspectives on the Legacy of 1968. An Author Meets Her Reviewers A Symposium. *East European Politics and Societies*. June 2021.

ANDĚLOVÁ, Kristina: Czechoslovak Generational Experience of 1968: The Intellectual History Perspective. *East European Politics and Societies*, Roč. 33, č. 4 (2019), s. 881–98.

ANDĚLOVÁ, Kristina – SUK, Jiří: The Power of the Powerless and Further Havelian Paradoxes in the Stream of Time. *East European Politics and Societies*, Roč. 32, č. 2 (2018), s. 214–231.

Studie v recenzovaných časopisech

ANDĚLOVÁ, Kristina: Česká sovětologie? Socialisté v opozici a kritika systémů sovětského typu. *Kontradikce*, Roč. 5, č. 1–2 (2021) [vyjde na podzim 2021].

ANDĚLOVÁ, Kristina: Geneze politické nedůvěry vůči tzv. osmašedesátníkům po roce 1989. *Forum Historiae*, č. 2 (2021) [vyjde na podzim 2021].

ANDĚLOVÁ, Kristina – MAREŠ, Jan: Hledání radikální demokracie. Karel Kosík a filozofie (českých) dějin. *Dějiny – teorie – kritika*, Roč. 9, č. 1 (2014), s. 183–211.

ANDĚLOVÁ, Kristina – SLAČÁLEK, Ondřej: Tschechiens „neue Linke“: Strömungen, Menschen, Ideen. *Osteuropa*, č. 5–6 (2013), s. 341–353.

Kapitoly v kolektivních monografiích

ANDĚLOVÁ, Kristina: Reinhart Koselleck a metoda Begriffsgeschichte jako nástroj k interpretaci textů politického myšlení. In: HALAMKA, Tomáš – VIRDZEK, Andrej (eds.): *Jak číst politické myslitele?* Praha: Karolinum, 2020, s. 91–108.

ANDĚLOVÁ, Kristina: Labutí píseň pražského jara. Politické perspektivy opoziční skupiny kolem časopisu *Listy* po roce 1971. In: SUK, Jiří a kol.: *Šest kapitol o disentu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AVČR, 2017, s. 49–78.

Redakce

ANDĚLOVÁ, Kristina – SUK, Jiří (eds.): *Jednoho dne se v našem zelináři cosi vzbourí. Eseje o Moci bezmocných*. Praha, 2016.

Studie ve sbornících

ANDĚLOVÁ, Kristina: Reinventing Central Europe and the Decline of Marxism: Czech “Orientalism” through the lens of Intellectual History. In: BETTI, Eloisa – Miller, Katherine: *The Power of the Norm: Fragile Rules and Significant Exceptions* (Vienna: IWM Junior Visiting Fellows’ Conferences). Roč. 35, č. 1 (2016). Dostupné na URL: <https://www.iwm.at/publications/5-junior-visiting-fellows-conferences/vol-xxxv/reinventing-central-europe-and-the-decline-of-marxism/>